

КАТЕГОРІЯ ЗБІРНОСТІ У СЛОВАЦЬКІЙ МОВІ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті зіставляються збірні іменники словацької та української мов. Визначаються подібні та відмінні риси при творенні збірних іменників. Також встановлюються продуктивні і непродуктивні словотворчі форманти та твірні основи. Результати такого дослідження можуть бути використані на практичних заняттях зі словацької мови в україномовній аудиторії, або з української мови в словацькомовній аудиторії.

Ключові слова: збірна назва, словотворчий формант, словотвірна основа.

Категорія збірності досить широко представлена у сучасних слов'янських мовах. Наявна вона як у словацькій, так і в українській мові. Як зазначає І. Ковалик, збірні назви успадковані ще від праслов'янської мови-основи [6, с. 26]. Тому словацька та українська мова мають схожий інвентар словотворчих формантів збірних іменників. Однак при творенні цих назв наявні і певні відмінності, що зумовлено окремим розвитком цих двох мов, які ми і розглянемо у нашій статті.

На думку дослідників, до збірних іменників належать слова, які означають сукупність однакових (або подібних) осіб чи предметів як одне ціле, що протиставляється одиничності та множинності [5, с. 83; 6, с. 18-55]. І. Матвіяс вважає, що до збірних доцільно зараховувати лише ті іменники, які мають семантичні і граматичні ознаки збірності, зокрема відповідні типи словотворення та особливості зв'язку з числівниками [9, с. 20].

І у словацькій, і в українській мові існує власний інвентар словотворчих формантів, якими утворюються збірні іменники. У словацькій мові є 6 суфіксів (-*stvo/-tvo*, -*ina*, -*ie/-čie/-ovie*, -*ač*, -*ič*, -*ina/-ovina*) слов'янського походження для творення збірних іменників, а в українській мові – 10 суфіксів (-*ств-о/-цтв-о*, -*н-я*, -*инн-я/-овинн-я*, -*в-а*, -*от-а*, -*ин-а/-овин-а*, -*ник-/няк-/*, -*еч-а*, -*ик-а/-ік-а*, -*іан-а*). Окрім того збірні назви в обох мовах утворюються і запозиченими суфіксами: у словацькій мові – -*ia*, -*áž*, -*ita*, -*ika*, в українській – -*ат*, -*і-я*, -*ар*, -*арій*, -*ур-а*.

В обох мовах збірні іменники є чоловічого, жіночого та середнього родів. Об'єднуючись в один словотвірний розряд з модифікаційним значенням збірності, похідні іменники представляють такі словотвірні типи: а) назви групи людей; б) назви сукупності тварин; в) назви сукупності дерев та інших рослин; г) назви сукупності предметів [5, с. 82-100; 11, с. 24].

Серед збірних іменників в обох мовах виділяються за структурою первісні (непохідні) і похідні назви. Похідні збірні іменники у словацькій та українській мовах утворюються переважно від іменників або прикметників суфіксальним способом.

У словацькій мові назви групи людей утворюються за допомогою продуктивного суфікса -*stvo/-tvo*. Словотвірною основою при цьому слугують

здебільшого іменники, тобто однокореневі слова на позначення однієї особи: *čitateľstvo* – *čitateľ*, *diváctvo* – *divák*, *baníctvo* – *baník*, *obchodníctvo* – *obchodník*, *poslucháčstvo* – *poslucháč*, *voličstvo* – *volič*, *žiacťvo* – *žiak*, *učiteľstvo* – *učiteľ*. В українській мові наявні подібні утворення з суфіксом -*ств-о/-цтв-о*: *учительство* – *учитель*, *студентство* – *студент*, *багатирство* – *багатир*, *юнацтво* – *юнак*, *парубок* – *парубоцтво*. В обох мовах суфікс -*ств-о* є омонімічний, окрім збірності має ще значення абстрактності, процесуальності [8, с. 106]. Наприклад, іменник *учительство* і у словацькій, і в українській мовах вживається в двох значеннях: в укр. „1. збірн. Учителі. 2. заст. Те саме, що вчителювання” [12, X: 536]; у слов. 1. *učitelia*. 2. *povolanie učiteľa* [7]. Відповідно до значення вибір твірного слова і виділення словотворчого форманта буде різним. Значення збірності пов'язане з твірним іменником *учитель* та значенням словотворчого суфікса -*ств-о*. Вираження значення процесуальності 'працювати вчителем' передбачає співвіднесеність з дієсловом *учити* і виділення суфікса -*тельств(о)*. У словацькій мові ще наявні утворення і з суфіксом -*čž* (*mládež*).

На відміну від словацької, в українській мові назви груп людей утворюються і суфіксом -*от-а*, наприклад, поруч із словом *парубоцтво* існує словотвірний синонім *парубота*, *жебракцтво* і *жеб-рота*, *бідняцтво* і *біднота*, та суфіксом -*ин-а* – *вояцтво* і *вояччина*. Похідні збірні іменники із суфіксом -*ств-о* / -*цтв-о* функціонують в українській мові як стилістично нейтральні лексеми або найменування з позитивним, інколи книжнотурочистим забарвленням, на відміну від їх словотвірних синонімів із суфіксами типу -*ин-а* (*вояччина*), -*от-а* (*парубота*), які мають відтінок зневаги або іронії.

В українській мові, на відміну від словацької, назви групи людей ще утворюються суфіксом -*в-а*, який надає іменникам фамільярного або зневажливого забарвлення, та суфіксами -*еч-а*, -*н-я*, -*вор-а*. Наприклад суфіксом -*в-а* збірні назви утворюються від іменників: *братва*, *литва*, *мордва*, суфіксом -*еч-а* – від прикметників: *малеча* – *малий*, *стареча* – *старий*. Суфікс -*н-я* утворює збірні назви людей з відтінком зневаги, негативної оцінки (*офіцерна*, *солдатня*). Із суфіксів, що надають збірного зна-

чення в українській мові, малопродуктивними є ще такі: **-вор-а** (*дівора*), **-ядь** (*челядь*) [14, с. 33]. Як зазначає Й. О. Дзендзелівський, *челядь* – єдине праслов'янське слово, що збереглося у всіх слов'янських мовах [11, с. 23]. Наявне воно також і у словацькій мові, де сьогодні слово *čelad'*, як і в українській мові має п'ять значень.

У словацькій мові при творенні назв групи людей наявний і непродуктивний суфікс **-ač/-ič**: *junač, babrač, bedač, žobrač, mrzač* [3, с. 163]. Назви з цим суфіксом мають сильне експресивне і емоційне забарвлення і належать до пейоративних слів.

В обох мовах назви групи людей утворюються від іменників і запозиченими формантами **-ia**: *aristokracia, byrokracia, diplomacia*, в українській мові **-і-я**: *аристократія, братія, дипломатія*. У словацькій мові, на відміну від української, назви групи людей за суспільною функцією утворюються і суфіксом **-ita**: *admiralita, generalita*. Хоча в українській мові наявні утворення із суфіксом **-ітет** (*генералітет*), який сьогодні є малопродуктивним. Досить продуктивними в сучасній українській мові є збірні назви, утворені за допомогою суфікса **-ат** (*старостат, секретаріат, ректорат*) та суфікса **-ур-а** (*професура, клієнтура*) [14, с. 33]. У словацькій мові також наявний іменник *profesúra*, однак він має тільки значення «посада професора», а збірного значення *професори*, на відміну від української мови, при ньому не розвинулося [7]. Замість слова *клієнтура* словники словацької мови фіксують іменник із збірним значенням *klientela*, утворений суфіксом **-ela**.

Друга група назв сукупності тварин у словацькій мові утворюється від іменників суфіксами **-stvo/-tvo**: *vtáctvo, zverstvo, živočišstvo*. В українській мові для творення цих назв слугує декілька суфіксів – **-в-а** (*мишва, мушва*), **-от-а** (*звірота*), **-н-я** (*комажня, комашня, вороння*), **-ячч-я** (*вороняччя*).

Назви сукупності дерев та інших рослин, які у словацькій мові складають досить велику групу, утворюються від іменників суфіксами **-iel/-čie/-ovie**: *jelšie/jelšovie, brezie/brezovie, kukuričie, lopúšie, jedličie, malinčie, chrastie, bodľačie, trnie*, омонімім суфіксом **-ina/-ovina**: *brezina, dubina, lieskovina, javorina, jelšina, čečina*, суфіксом **-stvo** (*rastlinstvo*). При чому у словацькій мові у цій групі досить багато словотвірних синонімів: *bodľač* і *bodľačie, jedličie* і *jedlina, lopúšie* і *lopúšina*. В українській мові при творенні таких назв найчастіше використовується суфікс **-ник/-няк** (*чагарник, березник, дубник, сосняк*) та суфікс **-ин-а/-овин-а** (*озимина, городина, дубина*). Причому лексему *озимина* утворено від прикметникової основи. Також назви рослин або їх частин в українській мові ще утворюються суфіксами **-н-я** (*коріння*), **-л-я** (*бадиля, гілля*), **-инн-я/-овинн-я** (*кукурудзиння, цибулиння, гарбузиння, картоплин-ня, бурячиння*).

Назви сукупності предметів у словацькій мові утворюються суфіксами **-stvo** (*šatstvo*), **-ina**

(*batožina*). Утворюються такі назви і запозиченим суфіксом **-áž** (*trikotáž, kartonáž, slamáž, siláž*). Деякі з назв мають значення кількості або ваги: *listáž* (кількість листів), *gramáž* (вага в грамах), *metráž* (довжина в метрах), *tonáž* (вантаж в тонах), *minutáž* (тривалість в хвилинах). Суфіксом **-ika, -istika** утворюються збірні іменники із значенням сукупності художніх творів або жанрів. Часто утворюються від іменників, які означають один витвір певного типу: *balada – baladika, dráma – dramatika, novela – novelistika, esej – esejistika* [3, с. 98]. В українській мові назви сукупності предметів ще утворюються формантами **-'а, -тя** (*ганчір'я, знаряддя, дрантя*) або є непохідними, наприклад, *хмиз*. В українській мові також наявні і запозичення із значенням збірності із суфіксами **-ик-а, -ік-а** (*тематика, періодика, класика, техніка*), **-ур-а** (*номеклатура, мускулатура*) [1].

На відміну від української мови, у словацькій мові ще виділяється група назв сукупності природних явищ, утворених суфіксами **-stvo** (*horstvo, vodstvo*), **-ina** (*vrhovina, hornatina*). В українській мові для називання цих явищ найчастіше використовується іменник у множині, наприклад *vodstvo* – 1. води *мн.*, річки і озера, *horstvo* – гори, система гір, гірський масив [1].

В обох мовах наявні збірні іменники утворені нульсуфіксальним способом. У словацькій мові таким способом найчастіше утворюються назви груп людей або предметів (*výstroj, výzbroj, mlad'*). В українській мові таких утворень набагато більше. Як твірні основи в них можуть виступати основи різних частин мови, а саме: дієслівні (*наволоч, заполоч*), дієприкметникові (*гниль, падаль, рвань, знать*, яке зараз сприймається як похідне від прикметника *знатний*), прикметникові (*молоть, погань, зелень*) [13, с. 33].

На відміну від словацької, в українській мові невелику групу становлять збірні іменники, утворені складанням основ (*простонароддя, суховіття*), причому переважає в них складноскорочений тип (*медперсонал, фотоапаратура, радіоапаратура*) [14, с. 34].

Окрім того в обох мовах крім збірних іменників, утворених морфологічним способом, існує і чимало іменників, які є наслідком лексико-семантичного способу словотвору, а точніше метонімії. У словацькій мові залежно від ситуації збірними іменниками стають і незбірні, наприклад *chudoba* (*chudobní ľudia*), *stráž* (*strážníci*) [10, с. 43]. В українській мові досить поширений вид перейменування стосується сфери діяльності і людей, які зайняті нею, наприклад *керівництво*: «Незабаром у конторі зібралося все *керівництво* ділянки» (Я. Баш), *контроль*: «Приїхав *контроль* на мою голову» (М. Стельмах) [14, с. 35]. Нерідко в українській мові трапляються перейменування, що стосується матеріалу і виробів з нього. Наприклад, слово *срібло*, крім номінативного значення «метал», збагатилося новими збірними значеннями: «вироби з срібла», монети з срібла». Таку семан-

тичну еволюцію пройшли в мові й іменники *сви-нець, фаянс, янтар, кришталь* [14, с. 36].

Отже, збірні іменники у словацькій та українській мовах переважно утворюються суфіксальним способом. В українській мові є набагато більше суфіксів для творення збірних іменників, ніж у словацькій мові. Деякі збірні суфікси є спільними для словацької та української мов, наприклад: **-stvo / -ств-о, -ina/ -ин-а**. Інші суфікси властиві тільки одній із мов, наприклад, для словацької мови – суфікси **-ie/-čie/-ovie, -ač, -ič**, для української – **-н-я, -инн-я/-овинн-я, -в-а, -от-а, -ник/-няк/, -еч-а, -іан-а**. В обох мовах твірними основами здебільшого виступають іменники, в меншій мірі прикметники. Проведений зіставний аналіз словацької та української мов дозволяє накреслити такі типи відповідностей твірних основ та формантів: 1) в обох мовах наявні то-тожні суфікси збірності, наприклад **-stvo/ -ств-о** – слов. *študentsvo*, укр. *студентство*, слов.

učiteľstvo, укр. *учительство*); 2) в одній з мов відмінні суфікси при однаковій лексичній основі, наприклад, слов. *malinčie*, укр. *малинник*; 3) одна з мов не має відповідного збірного іменника, і тоді значення збірності передається формою множини: слов. *vodstvo*, укр. *води*, слов. *horstvo*, укр. *гори*. Окрім суфіксації збірні іменники в обох мовах утворюються і лексико-семантичним способом, а в українській мові ще й основоскладанням.

Зіставний характер такого дослідження, як зазначає словацька дослідниця М. Войтекова, показує, що в межах двох споріднених мов окрім багатьох подібних явищ, є і багато відмінностей [2, с. 7]. Проведені спостереження можна використати для вивчення словацької мови в українському середовищі та української мови у словацькому середовищі, щоб запобігти впливу мовної інтерференції, яка часто призводить до порушення норм мови, що вивчається.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – Київ – Ірпінь: ВТФ Перун, 2001. – 1426 с.
2. Vojteková M. Predložky v spisovnej slovenčine a polštine. – Prešov, 2008. – 163 s.
3. Horecký J. Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. – Bratislava: SPN, 1971. – 254 с.
4. Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny / [Horecký J., Buzássyova K., Bosák J. a kol.]. – Bratislava : Veda, 1989. – 433 s.
5. Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. – Київ: Наукова думка, 1976. – 126 с.
6. Ковалик І. І. Словотворча будова збірних та одиничних іменників у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. // Питання слов'янського мовознавства. – Львів, 1958. – С. 18-55.
7. Krátky slovník slovenského jazyka. 3 vyd. / [J. Kačala]. – Bratislava: Veda SAV, 1997. – 943 с.
8. Kredátusová J. Slovenské a ukrajinské substantíva transpozície kategórie – sufíxačný spôsob tvorenia. // Українсько-словацькі діалоги. Мовознавство: Studia Slovakistica. 4. – Ужгород, 2004. – С. 105-109.
9. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові. – Київ, 1974.
10. Oravec, J. – Bajzíkova, E. – Furdík, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. – Bratislava: SPN, 1988. – 231 с.
11. Панцьо С. Словотвірний розряд іменників зі значенням збірності та одиничності у діалекті лемків. // Наукові записки. – Випуск 23. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2000. – С. 23-30.
12. Словник української мови: В 11-ти тт. – Київ: Наукова думка, 1970-1980.
13. Томіліна Г. Я. До типологічно-зіставного вивчення збірних іменників у сучасних східнослов'янських мовах. // Мовознавство. – 1971. – № 5. – С. 28-34.
14. Томіліна Г. Я. Семантичні та структурно-граматичні особливості збірних іменників. // Укр. мова і літ. в школі. – 1971. – № 4. – С. 32-36.

Lesia Budnikova

Collective category in slovak language: comparative aspect

Resume. Collective nouns of the Slovak and Ukrainian languages were compared in the article. Common and different features in process of forming of collective nouns are defined. Productive and unproductive derivational suffixes and derivational bases are presented too. Results of this research can be used in practical works in the Slovak language in Ukrainian audience or in the Ukrainian language in Slovak audience.

Key words: collective name, derivational suffix, derivational base.